

ЗНАЧЕННЯ ЛЕКЦІЙНОГО КУРСУ У ФОРМУВАННІ МОВНОЇ ОСОБИСТОСТІ СТУДЕНТА

Сучасна стратегія розвитку українського суспільства в умовах глобалізації й інтеграції України у світовий освітній простір значно підвищує рівень вимог до професійної підготовки фахівців, зумовлюючи зміну освітньої парадигми, перегляд і оновлення змісту навчання, пошук і впровадження таких підходів до навчально-виховного процесу, що сприяли б формуванню творчих особистостей, здатних вирішувати не лише щоденні, а й масштабні завдання, які забезпечують не тільки виживання, а прогрес нації. Оскільки вища педагогічна освіта є головним чинником у формуванні інтелектуального та духовного потенціалу сучасної людини, то такі вимоги ставляться насамперед перед навчальними закладами III – IV рівнів акредитації.

Загальновідомо, що слово є ядром майже усіх видів діяльності особистості, а тому саме належний рівень культури усного і писемного мовлення буде однією з обов'язкових умов успішної діяльності людини у сучасному цивілізованому світі. Та, аналізуючи мовну картину сучасного суспільства, доводиться констатувати, що нині рівень мовлення молоді, зокрема студентів, дуже низький: частими є суттєві порушення мовних норм, мовлення майбутніх фахівців свідчить про недостатній словниковий запас. Майбутні фахівці не вміють повно, правильно, послідовно і логічно сформулювати думку, дібрати влучні вислови, характеризується завантаженістю жаргонізмами, арготизмами й просторічними словами. Мовна розкріпаченість, збільшення помилок під час мовлення, сприяють зменшенню у мовців почуття відповідальності за дотримання норм української мови, що призводить до меншовартості української нації у світовому просторі. Отже, питання формування мовної особистості студента потребує нагального вирішення.

З давніх часів В.Гумбольдт, Л.Ельмслев, В.Звегінцев, Т.Ломтев, О.Потебня та ін. почали досліджувати проблема мову і мовлення; як певну

систему мову розглядали О.Ахманова, С.Кацнельсон, І.Бодуен де Куртене, В.Солнцев, Ф.де Соссюр, Л.Щерба та ін.; проблемам норм мовлення присвячені праці Ю.Бельчикова, Н.Бабич, Р.Гельгардта, Л.Граудіна, К.Горбачевич, Є.Істриної, В.Іцковича, В.Костомарова, Л.Крисіна, Л.Мацько, В.Русанівського, А.Струганець та ін.; мовлення як процес аналізували відомі психологи – Л.Виготський, П.Гальперін, М.Гез, М.Жинкін, О.Леонтьєв та ін.; процес формування умінь і навичок мовлення розглядається у наукових працях Ю.Азарова, М.Баранова, Є.Ільїна, В.Кан-Калика, Л.Корчагіна, С.Цейтлін; такі вчені, як Г.Богін, С.Єрмоленко, Ю.Караулов, Т.Космеда, О.Семенов, О.Семенюк та ін. аналізують національну мовну особистість; у працях М.Вашуленка, О.Горошкіної, Ю.Караулова, Л.Мацько, Л.Струганець та ін. характеризуються окремі аспекти формування культуромовної особистості учня та студента. Разом з тим низка питань, що стосуються формування мовної особистості майбутніх словесників у процесі літературознавчої підготовки, чекають на свого дослідника.

Отже, мета пропонованої статті – на основі науково-педагогічних досліджень українських учених розглянути можливості лекційних курсів у формуванні мовної особистості майбутнього фахівця.

Характеризуючи сучасний стан рідної мови в Україні, зазначимо, що її становище – принизливе: вона існує переважно як навчальний предмет загальноосвітньої та вищої школи, не зовсім відповідає статусу державної, про що свідчать нормативні документи окремих установ, приватних фірм, періодичні видання. До того ж молодь не знаходиться під прямим формуючим впливом україномовного середовища, що спричиняє появу негативної мовної картини сучасного суспільства, якій притаманні суржиковість, багатослів'я, величезна кількість лексичних кальок, жаргонізмів тощо. Такі кризові явища стану існування української мови у громадському середовищі нашої держави пов'язані, на нашу думку, не з мовною системою, а з функціональним аспектом, а саме – з відсутністю у мовців навичок і умінь користуватися величезним лексично-синонімічним та виразно-інтонаційним багатством рідної мови.

Погоджуємося із визначенням української культуромовної особистості, запропонованим відомою дослідницею О.Семенов, яка характеризує таку особистість як особистість з філологічним стилем мислення, широким розвиненим світоглядом, мовними, педагогічними здібностями, гарною дикцією, мовленнєвою моральністю, що закладено в основі культурного потенціалу нації, мовного світобачення і світосприймання.

Важливу роль у формуванні такого фахівця, на нашу думку, відіграють саме лекційні курси. Лекція (від лат. *lectio* - читання), живе слово викладача порівняно з іншими формами організації навчально-виховної діяльності має багато переваг у розвитку професійної компетентності майбутнього вчителя-словесника, однією зі складових якої є культура мовлення.

З історико-педагогічних джерел відомо, що лекція як форма організації діяльності виникла ще у Стародавній Греції, продовжила розвиватися у Стародавньому Римі. В добу Середньовіччя, коли книга була рідкістю, лекція слугувала основним джерелом здобуття знань студентами (мабуть, тому до нинішнього часу, викладач, готуючись до лекції, звертає увагу на стан навчально-методичного забезпечення дисципліни). Однак в університетах цього часу сутність лекції полягала у читанні й конспектуванні лише визнаних церквою джерел. У ХУІ ст. на противагу лекціям в університетах Англії виникла тьюторська система (метод) навчання, офіційно оголошена частиною англійської університетської системи. Після занепаду першої вищої школи на теренах Східної Європи – Києво-Могилянської академії у 1615 р., із загубленням її професійних педагогічних традицій у Росії у ХУІ, ХУІІІ і навіть у ХХ ст. поступово стала чинною лекція у вигляді «зчитування з листка». Своєрідну боротьбу з лекціями такого типу почав М.В.Ломоносов (1711 – 1766 рр.). Високопрофесійними лекторами свого часу були видатні літературознавці, мовознавці, етнографи, педагоги П.Гулак-Артемівський, Г.Квітка, М.Костомаров, М.Лавровський, М.Максимович, О.Потебня, Ф.Прокопович, І.Срезневський, М.Сумцов та ін. Вони спрямовували власні лекції на «загострення розуму», розвиток інтелектуально-творчого мислення,

активізацію пізнавальної діяльності, самостійності, самокритичності студентів. Ще з XIX ст. почали впроваджуватися у лекційні заняття своєрідні «діалоги на лекціях», які мають місце і нині під час лекцій-бесід, лекцій з елементами «мозкової атаки», лекцій-дискусій, лекцій-обговорень, проблемних лекцій тощо.

Традиційна лекція має головним чином монологічний характер: викладач говорить, студенти слухають і конспектують лекційний матеріал, тобто інформація лектора є мовби «остаточною істиною». При такому типі проведення лекційного заняття значно знижується активність розумової діяльності студентів. З огляду на те, що нинішнє суспільство потребує фахівця нового типу, то сучасним вищим навчальним закладам потрібні не традиційні інформаційні лекції, а новітні форми лекцій, як-от лекції-коментарі, проблемні лекції, лекції-діалоги, лекції-дискусії («круглий стіл»), лекції-прес-конференції, в основі яких лежить принцип діалогу (діалогу з епохою, з текстом, з письменником тощо). Нині на лекційному занятті викладач повинен не лише визначити шляхи здійснення усіх видів і форм навчання у вищому навчальному закладі, закласти основи розуміння і ставлення до предмету, а й сприяти формуванню мовної особистості студента, готувати такого фахівця, який матиме ґрунтовні філологічні та психолого-педагогічні знання, розвинене мовне чуття, володітиме художньо-мистецьким потенціалом рідного народу, творчим стилем мислення, навичками ораторського і ділового стилю спілкування, розумітиметься у питаннях історичного розвитку власного народу, дотримуватиметься принципів народної етики і моралі в повсякденному житті, прагнутиме до постійного саморозвитку й духовного самовдосконалення.

Розглянемо особливості методики проведення таких занять на матеріалі теоретико-літературного курсу. Погоджуємося з думкою науковців, що лекція – це, дійсно, складна форма роботи, оскільки лекторові доводиться одночасно грати кілька ролей: оратора, якому треба не лише, пропагувати літературознавство як важливу наукову галузь, захищати або відкидати концепції і твердження літературних критиків, текстологів, дослідників історії

літератури, а й часто переконувати аудиторію в істинності їх поглядів, наводячи ґрунтовні аргументи; вченого, який повинен аналізувати літературознавчі явища і факти, положення, закономірності, спонукати майбутніх фахівців до самостійного наукового пошуку, сприяти їх творчості; педагога, який має бути озброєний матеріалом високої виховної наукової цінності, добре знати аудиторію, володіти дієвою методикою викладання, знати новітні педагогічні технології й уміти їх застосовувати у навчально-виховному процесі; психолога, якому слід відчувати аудиторію в цілому і кожного студента зокрема, а також з метою реалізації головних завдань навчання та виховання використовувати знання людської психіки й етнопсихології. З огляду на зазначене досить вагомим, вважаємо, буде етап підготовки до лекційного заняття. Адже викладачеві доводиться з величезної кількості наявного інформативного матеріалу відібрати найбільш ґрунтовні положення, що відповідають сучасним досягненням літературознавства, сформульовані з урахуванням принципів науковості, правильності, інформативності, складності, емоційності, аргументованості. З огляду на те, що теорія літератури як навчальна дисципліна має узагальнюючий і систематизуючий характер, і читається на випускових курсах, то обов'язковою складовою на етапі підготовки до лекції буде врахування рівня загальноосвітньої й фахової підготовки студентів, орієнтація на їх науковий досвід і наявні знання. Під час підготовки до заняття, звичайно, розробляємо план, розраховуємо час, виділяємо головні думки, приклади, визначаємо етапи лекційного заняття, на яких безпосередньо розвиватимемо культуру мовлення студентів і орієнтовні завдання типу: сформулюйте визначення художнього літературного твору, складіть схему літературознавчого аналізу мистецького явища, побудуйте модель розвитку літературного процесу, проілюструйте реалізацію загально мистецьких законів на конкретних прикладах художніх творів та ін.. Крім того, під час підготовки до лекційного заняття з'ясовуємо стан навчально-методичного забезпечення з літературознавства у цілому, й окремих розділів цієї наукової галузі зокрема, визначаємо інформаційні джерела, що наявні в

електронних бібліотеках та бібліотеці ВНЗа, обов'язково урахуємо складність інформативного матеріалу лекції (однією зі складних тем для студентів Глухівського ДПУ є «Напрями сучасного літературознавства», що передбачає розгляд таких течій, як мультикультуралізм, напрям рецептивної естетики та ін.), психологічно-особистісні особливості аудиторії (орієнтовно визначаємо рівень мовної культури студентів), моделюємо етапи заняття, під час яких спрямовуватимемо дії на розвиток мовлення молоді, з цією метою також визначаємо можливості проведення студентами дослідно-експериментальної роботи (наприклад, експерименти з формою творів, текстом художнього твору тощо). За умови належної підготовки до заняття, вважаємо, що лекція, дійсно, матиме переваги у формуванні мовної особистості студента порівняно з іншими формами організації освітньої діяльності у ВНЗі:

1) емоційно насичена лекція, живе слово викладача, вимовлені з різною інтонацією, мімікою, власне, безпосередньо високий рівень мовленнєвої культури лектора спонукає студентство до підвищення власного мовлення;

2) лекційний матеріал, порівняно з підручниками, значно більше насичений аргументами, ураховує новітні наукові досягнення літературознавства;

3) на лекційних заняттях викладач має значні можливості щодо урахування специфіки аудиторії, рівня реакції майбутніх фахівців з приводу матеріалу, що повідомляється;

4) методично правильно побудована, логічно продумана лекція сприяє формуванню у студентів уміння аргументовано доводити, давати критичну оцінку літературознавчим явищам і фактам;

5) ступінь враження від матеріалу, що вивчається, значно зростає завдяки живому слову, інтонації, міміці й жестам викладача;

6) лекція відкриває можливості безпосередньої взаємодії лектора зі слухачами, що активізує їх увагу. До того ж залежно від сприйняття аудиторією матеріалу, що подається, викладач має можливість коригувати його під час лекції.

З метою створення відповідного психологічного клімату в аудиторії, актуалізації уваги студентів, розвитку їх комунікативних умінь, і, звичайно ж, отримання оперативного зворотного зв'язку ставимо проблемне запитання. Наприклад, працюючи над темою «Література як різновид мистецтва», спонукаємо студентів до активної діяльності шляхом постановки запитань типу: «Чому мистецтво і наука є формами суспільної свідомості? Якими шляхами здійснюється відтворення реального життя у наукових і мистецьких творах? Які переваги і «недоліки» живопису у порівнянні з літературою? Прослідкуйте розвиток мистецтва від його первинної синкретичної форми? Чому драма виникла раніше за епос?». Під час такого заняття відбувається активне залучення студентів до навчального процесу, до того ж маємо можливість розглянути найбільш важливі питання з теми, визначити зміст і темп викладу навчального матеріалу з урахуванням особливостей аудиторії.

Досить цікавою і активною формою для студентів є лекційне заняття з елементами колективного дослідження («мозкової атаки»). Так, працюючи над темою «Основи поезики художнього тексту», студенти намагаються дати визначення літературознавчим термінам, дослідити проблему «першотропу», на практичних прикладах визначити роль кожного з засобів вираження художнього мовлення, створити яскраві вислови з використанням тропів, стилістичних чи риторичних фігур. Уточнюючи і доповнюючи відповіді, підводимо теоретичну базу під практичний колективний досвід, записуємо висновки на дошці (за традиційної форми лектор викладає сам). Заняття такого типу формують культуру наукової мови (складання визначень термінів), розвивають тезаурус студентів (під час формулювання власних висловів з використанням тропів), удосконалюють навички логічних операцій тощо.

Оскільки студенти часто не вміють читати, то доцільною буде «лекція-тлумачення тексту», основною метою якої є формування у студентів аналітичних навичок. Заняття такого типу дає можливість студентам самостійно тлумачити текст лекції, що сприяє не лише формуванню у майбутніх фахівців навичок аналізу, наукового пошуку, доведення, а й

удосконалює культуру мовлення. Зазначений вид лекції доцільно проводити під час опрацювання теми «Літературний художній твір як цілісна система», вивчення якої передбачає визначення принципів, форм і методів роботи над художнім твором, з метою осмислення його як художньої цілісності. Студентам пропонуються основні положення лекції для тлумачення і аргументованого доведення ними на основі наявних знань та власного досвіду. Так, майбутні фахівці тлумачать чому аналіз – умовна логічна операція, що полягає у виділенні змісту і форми художнього твору та визначенні усіх його складових. Далі студенти трактують власне розуміння принципів, видів та шляхів аналізу тексту, з'ясовують особливості структурної побудови твору тощо.

Як показує практика, доцільною є й лекція-дискусія, особливо під час опрацювання теми «Літературний процес. Літературний розвиток», коли студенти на основі власних знань та досвіду можуть подискутувати з приводу міжлітературних зв'язків між митцями рідного слова, визначити спільні для літератур різних народів теми, мотиви, образи, довести, які літературні явища є традицією, а які – новаторством, де бачимо – запозичення, а де – епігонство тощо. Під час заняття можемо не лише використати відповіді слухачів, а й організувати вільний обмін думками, що пожвавлює навчальний процес, активізує пізнавальну діяльність аудиторії, дозволяє викладачеві керувати колективною думкою, використовуючи її з метою переконання, долаючи негативні установки і помилкові думки деяких студентів.

Зазначений вид лекції дещо схожий на проблемну лекцію, під час якої включення мислення студентів здійснюємо за допомогою створення проблемних ситуацій. Під проблемними питаннями розуміємо такі питання, що вказують на сутність навчальної проблеми, на сферу пошуку невідомого. Вони спрямовані в майбутнє – у бік пошуку поки що невідомого студенту нового знання, умов або способів діяльності. З метою створення проблемної ситуації найчастіше застосовуємо такі прийоми, як пряма постановка проблеми («Поетика – це розділ теорії літератури чи окрема наукова галузь?»);

проблемне завдання у вигляді питання («Дослідіть, як загальномистецький закон катарсису реалізується у трагедії»); повідомлення інформації, яка містить суперечність («Класифікація художніх творів за родами і жанрами непотрібна»); звернення уваги на те чи інше життєве явище, яке потрібно пояснити («Чому не можемо об'єднати в одне дослідження інформацію письменників і психологів про внутрішній стан людини?»); повідомлення фактів, які викликають непорозуміння («Алегорія, символ і підтекст – різновиди металогічного літературно-художнього образу»); постановка питання, на яке повинен відповісти студент, прослухавши частину лекції і зробити висновки («Яка з основних галузей літературознавства, на Вашу думку, виконує найбільшу функцію?», «Яке із запропонованих понять є логічним «художнє мовлення» чи «художня мова»?).

Актуальною у напрямку формування культуромовної особистості, на нашу думку, є методика відомого російського науковця В.Тюпи, який пропонував створювати на лекціях діалогічні ситуації шляхом проблемного викладу матеріалу, а також систематичним обміном між аудиторією та лектором питаннями проблемного характеру. Тобто на початку кожної лекції студентам пропонується завдання у письмовій формі сформулювати питання проблемно-евристичного характеру, які стосуватимуться тих проблем, що порушуватимуться на лекції. Така форма, дійсно, спонукає студента до внутрішнього діалогу з викладачем, концентрує увагу на ключових моментах лекції, активізує процес засвоєння. Доречність поставлених запитань, наукова коректність їх формулювання, глибина проникнення у проблемне поле дисципліни дають можливість аналізувати ступінь засвоєння змісту лекційного курсу, редагувати наступний виклад навчального матеріалу, шукати ефективні шляхи викладання курсу.

Отже, за сучасних умов реформування вищої освіти важливо забезпечити суттєве підвищення рівня лекцій і їх значення у розвитку культури мовлення і наукового мислення студентів. Слід домагатися, щоб лекції мали проблемний характер, відбивали новітні досягнення наукової галузі, сприяли

поглибленій самостійній роботі майбутніх фахівців, розвитку їх творчих здібностей.

У межах статті ми розглянули, звичайно ж, далеко не повний перелік можливостей лекційного курсу у напрямі формування мовної особистості майбутнього фахівця й зокрема розвитку його культури мовлення. Дане питання чекає на свого дослідника.

Список використаних джерел

1. Алексюк А.М. Педагогіка вищої школи. Курс лекцій: Модульне навчання: Навчальний посіб.. - К.: ІСДО, 1993. - 220 с.
2. Вища освіта і наука – найважливіші сфери відповідальності громадянського суспільства та основа інноваційного розвитку. Рішення колегії Міністерства освіти і науки України від 24.04.05. // Інф. збірник МОН України. - 2005. - №13 - 14. - С. 3 - 16.
3. Вітвицька С.С. Основи педагогіки вищої школи: Підручник за модульно-рейтинговою системою навчання для студентів магістратури. - Київ: Центр навчальної літератури, 2006- 384 с.
4. Галузинський В.М., Євтух М.Б. Основи педагогіки і психології вищої школи в Україні. – К., 1995. – 168 с.
5. Головин Б.Н. Основы теории речевой культуры: Уч. пособие. – Горький, 1977. – 64 с.
6. Іванишин В., Іванишин П. Пізнання літературного твору. Метод.посібник для студентів і вчителів.-Дрогобич: Вид.фірма "Відродження", 2003 доступний в електронному режимі <http://www.vesna.org.ua/txt/ivanyshynv/plt.htm>
7. Манако А. Педагогічні інновації та трансформація ролі викладача // Проблеми освіти: Наук.- метод, зб./ ТМЦ ВО МОН України. - К., 2005. - Вип. 45: Болонський процес в Україні. - Ч. 1. - С. 153 — 163.
8. Неперервна професійна освіта: проблеми, пошуки, перспективи: Монографія /За ред. І.А.Зязюна. – К.: Віпол, 2000. – 636 с.

9. Освітні технології: Навчально-методичний посібник / О.М.Пехота, А.З.Кіктенко, О.М.Любарська та ін. / За ред. О.М.Пехоти. – К.: А.С.К., 2004. – 256 с.
10. Палачева В.В. Методика преподавания русской литературы. Кафедра русской литературы и фольклора Кемеровского государственного университета. [http:// literature/ kem.su.ru/](http://literature/kem.su.ru/)
11. Семенов О.М. Професійна підготовка майбутніх учителів української мови і літератури: Монографія.–Суми: ВВП „Мрія” ТОВ, 2005. – 404 с.
12. Семенов О.М., Базиль Л.О. Становлення шкільної літературної освіти в Україні (на матеріалі літературних джерел 20 – 30-х рр. ХХ ст.). – К.-Глухів: РВВ ГДПУ, 2006. – 222 с.
13. Скнар О. Модернізація форм і методів навчання студентів у контексті кредитно-модульної системи // Вища школа. – 2006 - № 3. – С. 33 – 45.
14. Тюпа В.И. Аналитика художественного. Введение в литературоведческий анализ.- М.:Лабиринт; РГГУ, 2001.
15. Тюпа В.И. Методика преподавания литературы.- М.:Лабиринт; РГГУ, 2001. <http://kaftip.newmail.ru/ТИУРА.htm>